

HENRYK MAJECKI (Białystok)

NARODOWA DEMOKRACJA WE WSCHODNIEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA BIAŁOSTOCKIEGO W LATACH 1919-1939

1. Wstęp

Pod pojęciem Narodowa Demokracja (endecja) rozumiem ruch polityczny, którego podstawę stanowiły w okresie międzywojennym: Związek Ludowo-Narodowy (ZLN) w latach 1919-1928, a następnie Stronnictwo Narodowe (SN) w latach 1928-1939. Ruch ten obejmował również Obóz Wielkiej Polski (OWP), liczne organizacje społeczne i młodzieżowe (np. Młodzież Wszechpolska), kobiece (Narodowa Organizacja Kobiet), sportowe (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”), zawodowe (centrala – Zjednoczenie Zawodowe „Praca Polska”) i inne. Cechy charakterystyczne tego ruchu przedstawił Roman Wapiński m.in. w artykule *Miejsce Narodowej Demokracji w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*¹. W pracy swej pomijam problemy ogólnokrajowe ruchu: genezy, rozwoju organizacyjnego i miejsca w życiu politycznym II Rzeczypospolitej. Istnieje na ten temat wiele publikacji². Pomijam również problem kształtowania się założeń ideowych ruchu. Nie można bowiem rozpatrywać ich w skali jednego tylko regionu, który ponadto nie odgrywał żadnej istotnej roli w kształtowaniu się ideologii ruchu, nie wydał też żadnego wybitnego działacza w skali kraju. W niniejszym artykule zamierzam przedstawić początki tego ruchu, jego rozwój organizacyjny oraz zasięg wpływów we wschodniej części województwa białostockiego.

Dlaczego ograniczam zasięg terytorialny tylko do części województwa?

Powstałe w 1920 roku województwo białostockie stanowiło konglomerat obszarów o różnej przeszłości historycznej, składzie etnicznym ludności i znacznych różnicach w strukturze gospodarczej.

Część zachodnia województwa stanowiła obszar gospodarczo stosunkowo jednorodny, jednorodny także pod względem etnicznym oraz społecznym, natomiast część wschodnia obejmująca Białystok oraz powiaty: augustowski, suwalski, grodzieński, wołkowyski, bielsko-podlaski, białostocki i sokólski różniła się od części zachodniej nieco inną strukturą gospodarczą i społeczną. Była także zróżnicowana etnicznie. Na terenach powiatów: białostockiego, sokólskiego, grodzieńskiego, woł-

kowyskiego i bielsko-podlaskiego mieszkali Białorusini, w powiatach: Augustów i Suwałki znaczny procent ludności stanowili Litwini, Rosjanie-starobrzędowcy i Niemcy. Układ sił politycznych był tu również inny niż w części zachodniej. W części zachodniej województwa zaznaczyły się silne wpływy narodowej demokracji, natomiast w części wschodniej występowały większe zróżnicowania polityczne, wpływy endecji były tu dużo mniejsze. Stąd też wydaje się celowe przedstawienie dziejów tego ruchu odrębnie w dwóch częściach ówczesnego województwa białostockiego³.

Niniejsze opracowanie oparłem na obszernej, choć niepełnej ze względu na stan zachowania, bazie źródłowej. Nie zachowały się źródła archiwalne wytworzone przez instancje i organizacje ruchu narodowo-demokratycznego. Sprawozdania sytuacyjne wojewody białostockiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (APB) w zespole: Urząd Wojewódzki Białostocki (UWB) stanowią podstawowe źródło do podanej tematyki. Cennym źródłem jest również lokalna prasa. Istotne znaczenie mają również publikacje GUS, szczególnie statystyki wyborów do Sejmu i Senatu poszczególnych kadencji.

2. Kształtowanie się ruchu narodowo-demokratycznego w latach 1919-1922

Trzonem ruchu narodowo-demokratycznego w latach 1919-1928 był Związek Ludowo-Narodowy. Jego poprzednikiem było istniejące od 1893 roku na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe. Działalność endecji na obszarach północno-wschodniej Polski nie znalazła odbicia w istniejących dotąd publikacjach i wymaga dalszych badań. Brak jest w ogóle danych o działalności endecji we wschodniej części województwa białostockiego aż do 1919 roku.

Wyzwalanie tego obszaru spod okupacji niemieckiej odbywało się etapami i trwało od lutego do sierpnia 1919 roku. Spóźnione na tym obszarze były również wybory do Sejmu Ustawodawczego. W centralnej Polsce miały one miejsce 26 stycznia 1919 roku.

W powiatach: Augustów, Suwałki i w polskiej części powiatu sejneńskiego wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się 16 lutego 1919 roku w warunkach trwającej aż do sierpnia tegoż roku okupacji niemieckiej. Zwycięstwo odniósł Komitet Narodowy Stronnictw Demokratycznych, uzyskując 96,6% oddanych głosów ważnych. Wybory odbyły się przy stosunkowo niskiej frekwencji wyborczej (70,2%)⁴, wynikłej głównie wskutek bojkotu wyborów przez ludność żydowską. Wbrew swojej nazwie Komitet nie stanowił bloku określonych partii politycznych, gdyż poza PPS nie działały one jeszcze na tym terenie.

Na terenie powiatów: Białystok, Sokółka i Bielsk Podlaski wybory odbyły się dopiero po zakończeniu okupacji niemieckiej. W okręgu nr 33 (powiaty: Biały-

stok i Sokółka) lista Chrześcijańskiego Narodowego Komitetu Wyborczego uzyskała około 80% głosów ważnych, zaś w okręgu nr 34 (powiat Bielsk Podlaski) podobna lista Polskiego Komitetu Wyborczego zdobyła 81% głosów⁵.

Wszyscy posłowie wybrani z podanych wyżej list w liczbie 14 wstąpili do klubu parlamentarnego Związku Ludowo-Narodowego. W klubie wystąpiły jednak poważne różnice poglądów. Doprowadziły one do szeregu rozłamów. Ostatecznie latem 1920 roku w klubie ZLN pozostało zaledwie czterech posłów wybranych w okręgach wschodniej Białostocczyzny. Byli to: ks. Stanisław Szczęsnowicz (okręg suwalski), Andrzej Małyшко (okręg białostocko-sokólski) oraz Michał Arcichowski i Michał Żero (okręg bielsko-podlaski). Dali oni początek działalności ZLN na omawianym terenie. Działalność ta ograniczała się jednakże do wieców poselskich. Być może w niektórych miejscowościach powstały koła ZLN. Jednakże pierwsze informacje o powstawaniu kół i instancji ZLN we wschodniej Białostocczyźnie pochodzą dopiero z 1921 roku.

W maju 1921 roku w Grodnie rozpoczął swoją działalność Okręgowy Sekretariat ZLN, zatrudniający etatowego pracownika. 7 sierpnia 1921 roku miało miejsce zebranie koła ZLN w tym mieście, natomiast 28 sierpnia tegoż roku uroczyste otwarcie lokalu stronnictwa⁶. Natomiast w Białymstoku 8 października 1921 roku powstał klub dyskusyjny ZLN, a 10 października tegoż roku koło ZLN. W tymże mniej więcej czasie powstał w Białymstoku Sekretariat Okręgowy ZLN, który w końcu listopada 1921 roku miał swoją siedzibę w hotelu „Ritz”⁷.

I zjazd wojewódzki ZLN odbył się dopiero 18 grudnia 1921 roku. Wybrano na nim Radę Wojewódzką oraz Zarząd Wojewódzki ZLN⁸. Nie znamy składu osobowego tych instancji. Nie ulega jednak wątpliwości, że w ich skład weszli posłowie ZLN oraz przedstawiciele trzech okręgów ZLN, funkcjonujących w województwie: łomżyńskim, białostockim i grodzieńskim. Były to ciała reprezentacyjne, nie przejawiające większej działalności. Działalność taką przejawiali natomiast posłowie ZLN, sekretariaty okręgowe. Wyróżnić należy ponadto koło w Grodnie, które organizowało cykl wykładów na temat aktualnej sytuacji politycznej w kraju i zadań ruchu narodowo-demokratycznego. Natomiast klub dyskusyjny w Białymstoku zamarł niezwłocznie po jego powołaniu.

Podjęto również próbę powołania dziennika o orientacji endeckiej. Był nim „Kurier Białostocki”, który jako oficjalny organ ZLN w Białymstoku wychodził od 17 września 1921 roku do 29 lutego 1922 roku. Jego kontynuatorem był „Tygodnik Białostocki”, którego pierwszy numer ukazał się dopiero 22 czerwca 1922 roku. Pismo upadło po kilku numerach. Białostockiej organizacji ZLN (później SN) przez cały okres międzywojenny nie udało się utrzymać przez dłuższy czas nie tylko samodzielnego pisma, ale nawet mutacji centralnych organów stronnictwa. Jednakże działalność ZLN była również oświetlana w pismach o orientacji chrześcijańsko-demokratycznej: „Gazecie Łomżyńskiej” (teren należący do późniejszej diecezji łomżyńskiej) oraz grodzieńskim „Nowym Życiu” (Białystok i Sokółka). Oba pisma traktowały endecję jako ugrupowanie bliskie ruchowi chrześcijańsko-demokratycz-

nemu, tożsame z nim pod względem ideowo-politycznym, a różniące się jedynie taktyką.

3. Działalność w latach 1922-1928

W drugiej połowie 1922 roku nastąpiła wyraźna aktywizacja działalności ZLN na omawianym terenie. Było to związane z wyborami do Sejmu i Senatu wyznaczonymi na 5 i 12 listopada 1922 roku. W toku kampanii przedwyborczej nastąpiło ożywienie działalności nielicznych kół terenowych stronnictwa, organizowano nowe koła, a także intensyfikowano pracę ideowo-wychowawczą i propagandowo-agitacyjną. Pracę tę wykonywano przy pomocy nielicznego etatowego aparatu, a także kandydatów na posłów. Oprócz działających już uprzednio sekretariatów okręgowych ZLN w Białymstoku i Grodnie już w lutym 1922 roku powołano Sekretariat Powiatowy ZLN w Sokółce, którego kierownikiem został Kazimierz Jodko-Narkiewicz⁹. W toku kampanii przedwyborczej 29 czerwca 1922 roku odbył się w Białymstoku kolejny zjazd wojewódzki ZLN, na którym wybrano statutowe władze stronnictwa¹⁰.

Podstawową formą pracy masowo-propagandowej były wiece kandydatów na posłów. Obsługiwali je przeważnie kandydaci na posłów z okręgów województwa białostockiego, a ponadto Adam Strzembosz, delegat władz centralnych ZLN na województwo białostockie na czas kampanii wyborczej. W toku wieców dochodziło do ostrych polemik z działaczami PPS i PSL „Wyzwolenie”, a także NPR i Polskiego Centrum. Często dochodziło do rękoczynów i rozbijania wieców przez stronę przeciwną.

W wyborach w 1922 roku endecja działała w bloku pod nazwą Chrześcijańska Jedność Narodowa. W zachodnich powiatach województwa dominującą rolę w tym bloku odgrywał ZLN, natomiast we wschodnich – chadecja. W okręgach wyborczych nr 5 (Białystok) i nr 6 (Grodno) kandydaci na posłów z ramienia ZLN zajmowali dalekie miejsca na listach Chrześcijańskiej Jedności Narodowej, nie posiadając w rzeczywistości szans na zdobycie mandatów poselskich.

Wyniki wyborów w 1922 roku wykazały duże zróżnicowanie polityczne ludności wschodniej części województwa, a zarazem dużo mniejsze wpływy bloku endecko-chrześcijańskiego na tym obszarze w porównaniu z powiatami zachodnimi województwa. Na obszarze zachodnim ChJN uzyskała absolutną większość oddanych głosów (59,6%) i siedem mandatów poselskich na ogólną liczbę ośmiu przypadających łącznie na dwa okręgi wyborcze znajdujące się w tej części województwa. Natomiast w części wschodniej województwa odsetek głosów oddanych na blok wahał się od 20% w powiecie grodzieńskim do 30% na Suwalszczyźnie¹¹. Na przypadające na tym obszarze dziesięć mandatów poselskich Chrześcijańska Jedność Narodowa zdobyła zaledwie cztery, a tylko jeden z nich przypadł endecji. Otrzymał go Zygmunt Kadłubowski, adwokat z Suwałk¹².

Po wyborach nastąpiło znaczne osłabienie działalności organizacyjnej i propagandowej ZLN. Przestał wychodzić w Białymstoku „Tygodnik Białostocki”. Przeostały funkcjonować sekretariaty powiatowe, gdyż wyczerpały się środki finansowe zebrane na kampanię wyborczą. Zebrania kół oraz instancji ZLN odbywały się rzadko. Działalność propagandowa ZLN ograniczała się w zasadzie do wieców poselskich.

Na podstawie informacji prasowych oraz sprawozdań wojewody można ustalić, że Z. Kadłubowski nie wyróżniał się aktywnością w swoim okręgu wyborczym. Zresztą jego działalność ograniczała się głównie do powiatu Suwałki. Natomiast do bardzo aktywnych posłów należeli: Józef Jankowski¹³ oraz Michał Arcichowski¹⁴ z okręgu nr 4 (Ostrów Mazowiecka) prowadzący działalność na terenie Bielska Podlaskiego. Niektóre z wieców ściągały liczne rzesze słuchaczy. Tak np. w wiecu J. Jankowskiego w Kleszczelach 25 października 1925 roku wzięło udział 200 osób, w Hajnówce tego samego dnia około tysiąca osób, w Drohiczynie 15 listopada tegoż roku – 300 słuchaczy¹⁵.

Od maja 1926 roku ZLN stał się partią opozycyjną. Zamach majowy został potępiony przez instancje i organizacje ZLN. Jako partia opozycyjna ZLN podlegał bardziej ścisłemu nadzorowi ze strony administracji państwowej, a także pewnym ograniczeniom w działalności, szczególnie w późniejszym czasie, począwszy od wyborów do Sejmu w 1928 roku.

W 1927 roku ZLN koncentrował swoją działalność wokół wyborów do rad miejskich i gminnych. W wyborach do rad miejskich ZLN tworzył bloki wyborcze z chadecją. W wyborach w 1927 roku przeciwnikiem tych bloków wśród wyborców chrześcijańskich były nie tylko partie lewicy, ale również kształtujący się obóz tzw. sanacji.

W Białymstoku na osiemnaście mandatów (tzw. polskich, uzyskanych przez wyborców chrześcijańskich), osiem zdobył Zjednoczony Polski Komitet Wyborczy (ChD oraz ZLN), siedem sympatycy sanacji, zaś PPS – trzy¹⁶.

W Grodnie Chrześcijański Blok Polski (ChD i ZLN) zdobył dziewięć mandatów radnych, ugrupowania sanacyjne żadnego, PPS – cztery, skrajna lewica – sześć¹⁷. W Suwałkach blok ZLN i ChD zdobył siedem mandatów, zaś lewica (PPS i PSL „Wyzwolenie”) – jedenaście mandatów¹⁸. We wszystkich jednak wymienionych miastach większość mandatów radnych objęli członkowie i sympatycy chadecy. Nie posiadamy natomiast bardziej szczegółowych danych odnośnie wyników wyborów do pozostałych rad miejskich oraz gminnych wschodniej części województwa.

Zaraz po zakończeniu wyborów samorządowych rozpoczęła się kampania wyborcza do Sejmu i Senatu, wyznaczonych na 4 i 11 marca 1928 roku.

Przygotowania organizacyjne rozpoczęły się już jesienią 1927 roku.

W Wołkowysku 16 X 1927 roku odbył się zjazd powiatowy stronnictwa z udziałem 250 osób. Wybrano powiatowe instancje stronnictwa, postulowano stworzenie wielkiego katolicko-narodowego bloku wyborczego z udziałem ZLN, ChD, NPR i PSL „Piast”¹⁹.

W Suwałkach i Białymstoku zorganizowano lokalne mutacje warszawskiego organu endecji, gazety „ABC”. „Kurier Białostocki ABC” wychodził jako dziennik w nakładzie 700 egzemplarzy w okresie 9 I – 31 VII 1928 roku²⁰. Żywot „ABC Ziemi Suwalskiej” był nieco dłuższy. Wychodził bowiem od 16 września 1927 roku aż do końca roku 1930²¹.

W wyborach w 1928 roku w części zachodniej województwa ZLN tworzył blok wyborczy wspólnie z ChD oraz PSL „Piast”. W bloku tym odgrywał decydującą rolę. Natomiast we wschodniej części województwa ZLN nie zgłosił własnych kandydatów na posłów, ani też nie przystąpił do bloku z innymi stronnictwami. Wynikało to ze słabości organizacyjnej ZLN na tym obszarze. Instancje ZLN wezwały jednak swoich członków i sympatyków do głosowania na listy ideowo najbliższego im ugrupowania, tj. bloku chadecji i PSL „Piast”. Ogólnie jednak działalność ZLN w kampanii wyborczej w 1928 roku w okręgach nr 5 (Białystok) i nr 6 (Grodno) była dużo słabsza niż w 1922 roku. Inna była natomiast sytuacja w powiecie Bielsk Podlaski, który wchodził w skład okręgu nr 4. Wprawdzie ZLN nie posiadało w tym powiecie żadnych struktur organizacyjnych, lecz tylko sympatyków, jednakże energiczną działalność propagandową prowadził również na tym obszarze kandydat na posła z ramienia ZLN Zygmunt Berczowski. Zorganizował on wiele wieców w różnych częściach powiatu. W powiecie tym na Listę Katolicko-Ludową, w której dominującą rolę odgrywał ZLN, padło 23,1% głosów wyborców. Dla porównania na listę PPS w tym powiecie padło 26,5%, PSL „Wyzwolenie” – 18,5%, a na Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) blisko 12,4% głosów²². W porównaniu z wyborami w 1922 roku kierowany przez endecję blok wyborczy poniósł duże straty również i w tym okręgu wyborczym, tracąc dwa mandaty poselskie spośród trzech posiadanych w wyniku uprzednich wyborów. Wybory 1928 roku przyniosły dalsze umocnienie się wpływów obozu rządzącego, a zarazem przekonały działaczy endecji o potrzebie rewizji strategii i taktyki ruchu narodowego w Polsce w warunkach systematycznego ograniczania roli parlamentu.

4. Działalność SN w latach 1928-1930

Począwszy od 1926 roku w łonie ruchu narodowo-demokratycznego zaczyna kształtować się nowa koncepcja organizacji stronnictwa. Rzecznikiem jej był główny ideolog i nieformalny przywódca ruchu Roman Dmowski. Zwolennicy Dmowskiego, tzw. młodzi, odchodzili od zasad parlamentaryzmu i liberalizmu na rzecz pozaparlamentarnych form działania, masowości ruchu, kultu przemocy. Liniją tę realizowała istniejąca w latach 1926-1933 nowa formacja polityczna – Obóz Wielkiej Polski (OWP).

OWP powstał 4 grudnia 1926 roku. W myśl koncepcji Dmowskiego miał być głównym realizatorem linii strategicznej ruchu. Natomiast ZLN miał ograniczyć swoją działalność do forum parlamentu. Dotąd główną rolę w ruchu narodowym

odgrywał klub parlamentarny ZLN. Natomiast struktura organizacyjna stronnictwa była luźna i nietrwała. Było to zjawisko typowe dla partii elitarnej o charakterze parlamentarnym, w której struktura organizacyjna ułatwiała wykonanie zadań stojących przed ruchem za pośrednictwem klubu parlamentarnego. W myśl nowej koncepcji główne ośrodki dyspozycyjne ruchu znalazły się poza klubem parlamentarnym, a sam klub stał się tylko jednym z członów ruchu.

OWP w myśl założeń twórców miał być organizacyjnym wyrazem całej prawicy nacjonalistycznej – od części konserwatystów poprzez chadecję aż do PSL „Piast”. Plany ideologów endeckich nie zostały jednak w pełni zrealizowane. Do takiej konsolidacji nie doszło. Mało tego – nowa koncepcja kształtu ruchu narodowego zaczęła odstręczać od niego niedawnych sojuszników z koalicji Chjeno-Piasta. Jednakże zrealizowany został inny cel ideologów endeckich – umasowienie i aktywizacja ruchu, jego odmłodzenie. Młodzież ożywiona ideologią nacjonalistyczną miała stać się fundamentem odrodzonego ruchu narodowego. Zamierzano stosować pozaparlamentarne formy działania, organizując opinię publiczną przeciwko rządowi oraz prowokując masowe wystąpienia.

W województwie białostockim działalność propagandowa na rzecz OWP została podjęta jeszcze w grudniu 1926 roku i kontynuowana przez cały rok 1927. Nie posiadamy bardziej szczegółowych danych na temat rozwoju organizacyjnego OWP na terenie województwa. Sądząc ze sprawozdań sytuacyjnych wojewody białostockiego za 1927 i 1928 rok, akcja ta nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. OWP nie wyszedł poza krąg ograniczonej zresztą działalności propagandowej oraz organizacyjnej. Większość ogniw OWP działała w zachodniej części województwa. We wschodniej części województwa OWP ciągle pozostawał w stadium organizacji i nie przeszedł do szerszej działalności na zewnątrz.

W 1928 roku nastąpiła kolejna reorganizacja ruchu narodowego. Został rozwiązany ZLN, a jesienią tego roku powstało Stronnictwo Narodowe. Reorganizacja nie polegała jednak tylko na zmianie nazwy stronnictwa. SN miało stać się partią masową, kształtującą opinię publiczną i nie ograniczającą się tylko do działalności parlamentarnej.

Na terenie Białostocczyzny terenowe ogniw ZLN przekształciły się w organizacje SN. Nie był to jednak zabieg mechaniczny. Towarzyszyła mu ożywiona działalność propagandowa i organizacyjna prowadzona przez posłów SN.

W strukturze SN województwo białostockie tworzyło dwa okręgi: łomżyński i białostocki.

Łomżyński okręg SN obejmujący swoim zakresem działania okręgi wyborcze do Sejmu: nr 4 (Ostrów Mazowiecka) i nr 7 (Łomża) zorganizowany został wczesną jesienią 1928 roku. Natomiast w części wschodniej województwa ruch narodowy w ciągu 1928 roku aż do końca 1930 roku przejawiał bardzo nikłą działalność. Brak jest informacji o istnieniu w Białymstoku sekretariatu okręgowego SN oraz statutowych zjazdów: okręgowych i powiatowych za cały podany okres. Jedynie na Suwalszczyźnie stwierdzono działalność posła W. Staniszkisa. W Suwałkach (22 VIII

1928) oraz w Augustowie (23 VIII 1928) poseł przeprowadził zebrania członków i sympatyków SN. Z relacji przebiegu zebrania w Suwałkach wynika, że w mieście tym w ogóle nie istniała wówczas organizacja SN²³. 17 XI 1929 roku W. Staniszkis zorganizował zebranie we wsi Bargłów Kościelny, pow. Augustów. Powstało tam koło SN. Czynnikiem ułatwiającym prowadzenie przez W. Staniszkisa działalności poza jego okręgiem wyborczym była przynależność Suwalszczyzny do diecezji łomżyńskiej. Poseł korzystał z pomocy księży, a zebrania odbywały się przeważnie w domach parafialnych.

Poseł Z. Berezowski z okręgu nr 4 koncentrował swoją działalność głównie w powiecie Wysokie Mazowieckie. Jednakże 9 czerwca 1929 roku zorganizował wiec w Siemiatyczach, ale frekwencja była niska, wynosiła około siedemdziesięciu osób²⁴.

W 1929 roku odbyły się wybory do Rady Miejskiej w Grodnie. Miejskowa organizacja SN udzieliła poparcia Chrześcijańskiemu Komitetowi Wyborczemu, w którym główną rolę odgrywała jednak chadecja. Lista wymienionego Komitetu zdobyła sześć mandatów radnych, zaś listy: BBWR – pięć oraz PPS – cztery mandaty²⁵. W tymże samym roku odbyły się wybory do rad miejskich w Sokółce i Dąbrowie. Jednakże lokalne organizacje SN w tych miastach nie odegrały znaczącej roli w wyborach.

W styczniu 1930 roku na terenie powiatu Sokółka została podjęta próba stworzenia sieci organizacji SN. Pracę tę podjął Władysław Owoc, instruktor Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej. Zwołał kilka zebrań, jednakże nie doprowadziły one do stworzenia kół SN, o co zabiegał²⁶. W powiecie suwalskim jedynym śladem działalności SN była mutacja warszawskiego dziennika „ABC”, wychodząca pod nazwą „ABC Ziemi Suwalskiej” od 16 września 1927 roku do końca 1930 w nakładzie 500 egzemplarzy.

II połowa 1930 roku była okresem aktywizacji życia politycznego w związku z przedterminowymi wyborami do Sejmu i Senatu wyznaczonymi na 16 i 23 listopada 1930 roku. Kampania wyborcza rozpoczęła się już na początku września 1930 roku.

Jednakże we wschodniej części województwa SN nie wysunęło własnych list kandydatów na posłów do Sejmu ani też nie tworzyło bloku z innymi ugrupowaniami. Nie posiadało bowiem na tym obszarze rozbudowanej struktury organizacyjnej ani też większych wpływów w społeczeństwie. Nie mogło więc liczyć na sukces wyborczy. Sympatyków SN na tym obszarze wezwano do głosowania na listy Katolickiego Bloku Ludowego (chadecja). W zamian Blok nie wystawiał w skali województwa własnych list kandydatów do Senatu, a zobowiązał się do poparcia listy SN.

W ciągu II półrocza 1930 roku we wschodniej części województwa pewną aktywność przejawiał wspomniany już uprzednio W. Owoc, ale tylko na terenie powiatu Sokółka. Ponadto w Wołkowysku 9 lipca 1930 roku odbyło się zebranie członków i sympatyków SN, któremu przewodził ks. Wincenty Burek²⁷.

Wybory do Sejmu przyniosły duży sukces SN w zachodniej części województwa. Łącznie SN zdobyło pięć mandatów poselskich z ośmiu przypadających na oba okręgi wyborcze: nr 4 i nr 7. Jednakże w powiecie Bielsk Podlaski, który wchodził w skład okręgu nr 4, Lista Narodowa uzyskała nieco więcej niż 26% oddanych głosów ważnych. Przyrost głosów w porównaniu z 1928 rokiem był więc niewielki, wyniósł niespełna 3%²⁸. Sukces swój w okręgu nr 4 endecja zawdzięczała korzystniejszym wynikom przede wszystkim w powiecie Wysokie Mazowieckie.

W wyborach do Senatu Lista Narodowa zdobyła 25% głosów w skali województwa i uzyskała jeden mandat senatorski spośród czterech przypadających na okręg. Senatorem został członek SN Michał Siciński. Jednakże we wschodniej części województwa na Listę Narodową padło dużo mniej głosów niż w części zachodniej. Poniżej 15% głosów padło na listy SN w Białymstoku oraz w powiatach: Białystok, Sokółka, Wołkowysk i Grodno²⁹.

Wyniki wyborów do Sejmu i Senatu w 1930 roku wykazały niewielkie wpływy SN w części wschodniej województwa, a kampania wyborcza niewielką aktywność stronnictwa.

5. Działalność SN w latach 1931-1935

W 1931 roku nastąpiło ożywienie działalności SN w powiatach: Augustów, Suwałki i Bielsk Podlaski.

Na terenie dwóch pierwszych powiatów podjęli działalność posłowie z okręgu nr 7: Witold Staniszkis i Jan Choromański. Wiece i zebrania organizowane przez W. Staniszkisa doprowadziły do ostatecznego ukształtowania się organizacyjnego SN na terenie powiatu Suwałki. Powstał tam Zarząd Powiatowy SN, którego prezesem został Stefan Pękosz. Z inicjatywy W. Staniszkisa powstały koła SN w Suwałkach, Sejnach, Filipowie i Bakalarzewie³⁰.

Podobną działalność podjął W. Staniszkis na terenie powiatu Augustów. 13 X 1931 roku zorganizował on wiec w Lipsku, a 29 XI 1931 roku taki sam wiec przeprowadził poseł J. Choromański w Raczkach³¹.

Na terenie powiatu Bielsk Podlaski jedynym śladem działalności SN był wiec zorganizowany przez posłów Hipolita Godlewskiego i Zygmunta Berezowskiego w Brańsku 20 grudnia 1931 roku³².

W 1932 roku SN przejawiało działalność jedynie w Białymstoku oraz w powiatach: Białystok i Suwałki.

Powiat Suwałki odwiedziali również w 1932 roku posłowie: W. Staniszkis i J. Choromański, organizując wiece i zebrania wewnętrzne SN. Odbyły się one w Suwałkach i wsiach: Żyliny, Becejły, Krasnopol i Pawłówka³³.

W 1932 roku nastąpiło reaktywowanie SN w Białymstoku. 22 maja 1932 roku miał miejsce odczyt posła Leona Nowodworskiego. Zgromadził on około 400 osób. Po odczycie poseł zwołał konferencję sympatyków SN i wówczas prawdopodobnie

powołano tymczasowe władze okręgu SN³⁴. Jesienią tegoż roku działał już w Białymstoku Sekretariat Okręgowy SN kierowany przez Czesława Serwatkę. Powołał on koło SN w Surażu i dwukrotnie w ciągu roku obsługiwał jego zebrania. 18 grudnia 1932 roku odbyło się w Białymstoku zebranie członków SN i OWP z udziałem senatora M. Sicińskiego oraz posłów K. Wierczaka i W. Staniszkisa. W zebraniu uczestniczyło około pięćdziesięciu osób³⁵.

W 1933 roku w Białymstoku funkcjonował już Zarząd Okręgowy SN, którego prezesem był Marian Oktawiec. Kierownikiem Sekretariatu Okręgowego był Bolesław Pustelnik³⁶.

W 1933 roku został zorganizowany Sekretariat Powiatowy SN w Białymstoku, kierowany przez Czesława Serwatkę. Powstały nowe koła SN: w Jasionówce, Zabłudowie i Choroszczy. Odbyło się kilka wieców, na których wystąpił senator M. Siciński. Zjazd powiatowy SN w Białymstoku 27 listopada 1933 roku podsumował niejako proces reaktywowania organizacji SN w powiecie. Rangę zjazdu podniósł udział w nim wybitnych działaczy SN w skali kraju: K. Wierczaka i W. Staniszkisa, a także senatora M. Sicińskiego. Zjazd wybrał statutowe władze organizacji powiatowej SN³⁷.

Wyrazem aktywizacji białostockiej organizacji SN było ukazanie się mutacji warszawskiego dziennika „ABC – Nowiny” pod nazwą „Białostockie Nowiny Codzienne”, redagowane przez Kazimierza Bobińskiego. Żywot pisma był jednak krótki. Na 130 numerów pisma aż 55 było skonfiskowanych na polecenie starosty powiatowego. Wiele numerów ukazywało się z białymi plamami, śladami zakwestionowanych przez starostę artykułów. Straty finansowe i grozący proces sądowy zmusiły wydawców do likwidacji pisma. Ostatni jego numer ukazał się 11 maja 1933 roku.

Nastąpiło także ożywienie działalności suwalskiej organizacji SN. W ciągu 1933 roku na terenie powiatu odbyło się kilka wieców poselskich obsługiwanych przez posłów SN z okręgu łomżyńskiego: J. Choromańskiego i W. Staniszkisa, a także posłów wybranych poza województwem białostockim: Henryka Kakowskiego i Andrzeja Rutkę. Wiece te odbyły się w Suwałkach, Sejnach i Filipowie. Powstały nowe koła SN: w Becejłach i Sejnach. To ostatnie liczyło 68 członków. Działalność organizacyjną na tym terenie prowadził etatowy sekretarz okręgowy, Bolesław Pustelnik. W II połowie 1933 roku uruchomiono także Sekretariat Powiatowy w Suwałkach, kierowany przez Witolda Szulca. 10 września 1933 roku odbył się w Suwałkach zjazd powiatowy SN z udziałem stu osób. Uczestniczył w nim W. Staniszkis. Wybrano na nim statutowe władze powiatowej organizacji SN. Sekretariat Powiatowy SN w Suwałkach miał również obsługiwać teren sąsiedniego powiatu augustowskiego. Jednakże w ciągu roku zanotowano tam tylko jedno zebranie zorganizowane przez SN z udziałem sześćdziesięciu osób³⁸.

W ciągu 1934 roku nadal były aktywne organizacje SN w Białymstoku oraz w powiatach: białostockim i suwalskim. Odbywały się liczne wiece i zebrania SN

obsługiwane przez posłów: J. Choromańskiego i W. Staniszkisa, senatora M. Sicińskiego oraz etatowych instruktorów. Nowym zjawiskiem była próba rozszerzenia wpływów SN na środowisko robotnicze. Przystąpiono do organizacji branżowych oddziałów Zjednoczenia Zawodowego „Praca Polska”. W ciągu 1934 roku powstały oddziały „Pracy Polskiej”: 3 lutego – garbarzy w Zabłudowie oraz 26 lutego w Supraślu – skupiający pięćdziesięciu członków nieznannej branży (włókniarzy lub robotników drzewnych), należących uprzednio do prorządowego Związku Związków Zawodowych (ZZZ)³⁹.

W drugiej połowie listopada 1934 roku rozpoczął swoją działalność Sekretariat Powiatowy SN w Grodnie, obejmujący również powiat Sokółka. Powołany został również Zarząd Powiatowy na czele z adwokatem Olgierdem Daniłowiczem⁴⁰. W listopadzie 1934 roku w Augustowie i Suwałkach z inicjatywy SN podjęto próbę organizacji tzw. strajków szkolnych. Ich celem było zmuszenie władz oświatowych do usunięcia nauczycieli pochodzenia żydowskiego ze szkół, w których uczyły się dzieci chrześcijańskie. Próby te nie zakończyły się powodzeniem.

W 1935 roku nastąpiła dalsza aktywizacja działalności SN we wschodniej części województwa. W lutym 1935 roku w Białymstoku odbył się okręgowy zjazd SN z udziałem siedemdziesięciu delegatów. W obradach brali udział posłowie: K. Wierczak i W. Staniszkis. Wybrano Zarząd Okręgowy SN. Na jego czele stanął proboszcz ze Złotorii, ks. Jan Ostrowski. Funkcję tę pełnił aż do września 1939 roku⁴¹. W Sekretariacie Okręgowym kierowanym przez B. Pustelnika została wyodrębniona Sekcja Młodych, której kierownikiem został Wincenty Klejne. W czerwcu 1935 roku w Białymstoku odbyło się walne zebranie koła grodzkiego SN, na którym powołano Zarząd Grodzki na czele z Bronisławem Horodko⁴².

W czerwcu 1935 roku w Wasilkowie powstał oddział Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Włókienniczego „Praca Polska”, a w listopadzie Związek Zawodowy Dozorców Domowych tejże centrali⁴³. Tak więc w 1935 roku „Praca Polska” posiadała we wschodniej części województwa białostockiego cztery swoje oddziały: w Zabłudowie, Supraślu, Wasilkowie i Grodnie. Mogły one liczyć łącznie około 150-180 członków.

Nastąpiła aktywizacja pracy SN w powiecie grodzieńskim. W marcu 1935 roku w Grodnie powstała Sekcja Młodych licząca 90 osób. W ciągu 1935 roku SN przeprowadziła na terenie powiatu piętnaście zebrań z udziałem 336 osób⁴⁴. Rozmiar tej działalności nie był więc imponujący.

W czerwcu 1935 roku został powołany Zarząd Powiatowy SN w Wołkowysku. Prezesem Zarządu został ks. Wincenty Burek z Mścibowa, zaś wiceprezesem aptekarz Hugo Tymiański z Wołkowyska. Powstał również Sekretariat Powiatowy SN kierowany przez Sylwestra Dryła. Według danych Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku wołkowyska organizacja SN posiadała na dzień 31 grudnia 1935 roku pięć kół terenowych skupiających czterystu członków⁴⁵. Powyższe dane wydają się zawyżone. Gdyby je przyjąć, to średnio jedno koło SN powinno liczyć osiemdziesięciu członków, w co należy wątpić.

Lata 1931-1935 stanowiły dalszy etap stopniowego przekształcania się SN w partię o charakterze masowym. Proces ten stworzył warunki do dalszego funkcjonowania w nowej sytuacji politycznej, kiedy po zbojkotowanych przez opozycję wyborach do Sejmu i Senatu SN było pozbawione reprezentacji parlamentarnej. Wówczas bardzo przydatne okazały się stworzone wcześniej struktury organizacyjne kierowane przez etatowych pracowników aparatu SN, wspomaganymi przez działaczy społecznych.

6. Działalność SN w latach 1936-1939

W 1936 roku nastąpiła reorganizacja struktury SN. Uległy zmianie granice poszczególnych okręgów. Związane to było z nową sytuacją polityczną po wyborach do Sejmu w 1935 r. SN utraciło reprezentację parlamentarną i przeszło do pozaparlamentarnych form działania. Utracił więc sens dotychczasowy podział na okręgi organizacyjne pokrywające się przeważnie z okręgami wyborczymi do Sejmu. Ustalając granice nowych okręgów, władze centralne starały się umocnić słabe dotychczas okręgi. W takiej sytuacji zmniejszony został okręg łomżyński, niezbyt duży wprawdzie terytorialnie, ale wyróżniający się w skali kraju zarówno stanem organizacyjnym, jak i aktywnością. Trzy powiaty należące dotąd do okręgu łomżyńskiego przeszły do okręgu warszawskiego, zaś powiat Bielsk Podlaski – do białostockiego.

8 stycznia 1936 roku odbył się zjazd okręgowy SN w Białymstoku. Wybrano na nim Zarząd Okręgowy. Ponownie na jego czele stanął ks. Jan Ostrowski ze Złotorii. W skład Zarządu weszli ponadto: wiceprezes – Antoni Zieliński, sekretarz – Wincenty Klejne, skarbnik – Witold Butkiewicz oraz Bronisław Horodko (kierownik Sekretariatu Okręgowego). Spośród pięciu członków Zarządu trzech było etatowymi pracownikami aparatu SN w okręgu.

26 stycznia tegoż roku odbył się kolejny statutowy zjazd powiatowy SN w Białymstoku. Również i tu powołany został Zarząd Powiatowy w składzie: Witold Butkiewicz (prezes), Stanisław Bzura, Marian Czernik, Paweł Winnicki, Michał Borowski, Antoni Zieliński oraz Czekalski (imię nie znane).

Kolejny zjazd powiatowy SN odbył się 18 czerwca 1936 roku w Bielsku Podlaskim. Był to prawdopodobnie w ogóle pierwszy statutowy zjazd SN w tym powiecie. W zjeździe uczestniczyło 150 delegatów. Został wybrany Zarząd Powiatowy SN z ks. Janem Dudą-Dziewierzem, proboszczem ze Strabli na czele⁴⁶. Brak jest natomiast danych o statutowych zjazdach w 1936 roku w powiatach: Grodno i Wołkowysk.

W połowie 1936 roku okręg białostocki SN liczył 207 kół, zrzeszających 6409 członków⁴⁷. Należał więc do rzędu okręgów SN średniej wielkości w skali kraju. Na terenie okręgu istniał Zarząd Okręgowy oraz pięć zarządów powiatowych: w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Grodnie (obejmujący również powiat Sokółka), w Suwałkach (obejmujący również powiat Augustów) oraz w Wołko-

wysku. Posiadał on także Sekretariat Okręgowy (pełnił on również funkcję Sekretariatu Powiatowego) w Białymstoku oraz Sekretariat Powiatowy w Suwałkach. Tym ostatnim od 1 stycznia 1936 roku kierował Adam Ptaszyński. Brak jest natomiast danych o istnieniu w 1936 roku etatowych instruktorów w powiatach: Grodno i Wołkowysk.

Działalność SN polegała przede wszystkim na organizacji zebrań obsługiwanych głównie przez aparat etatowy. Najwięcej zebrań ze stosunkowo dużą frekwencją odbyło się w Białymstoku oraz w powiecie białostockim. Najslabiej przedstawiała się działalność wołkowyskiej powiatowej organizacji SN. Według sprawozdań wojewody białostockiego, w ciągu 1936 roku odbyło się w tym powiecie zaledwie 26 zebrań członków SN o łącznej frekwencji 483 osoby⁴⁸. Słaba była również grodzieńska organizacja SN. Natomiast bardzo prężnie rozwijała się organizacja SN w powiecie Bielsk Podlaski, jednak wyłącznie w jego zachodniej części. Szczególnie szybko następował rozwój Sekcji Młodych. Jednakże były one inspiratorem masowych wystąpień o charakterze antysemitycznym. Wystąpienia takie miały miejsce w dniach 10 i 21 grudnia 1936 roku w Ciechanowcu⁴⁹. W dalszym ciągu SN przywiązywało dużą rolę do działalności w środowisku robotniczym i zmierzało do dalszego rozwoju Zjednoczenia Zawodowego „Praca Polska”. Nie uzyskano jednak większych rezultatów na tym odcinku. Zamarła działalność oddziałów „Pracy Polskiej” w Supraślu i Zabłudowie. Działały tylko dwa oddziały. Bardzo aktywny był oddział ZZ Robotników Przemysłu Włókienniczego w Wasilkowie. Odbył on w ciągu 1936 roku aż piętnaście zebrań z frekwencją wynoszącą od 30 do 100 osób. Przypuszczać należy, że mógł on liczyć około 50-60 osób. Mniej aktywny był ZZ Dozorców Domowych w Grodnie. Liczył około 40-50 członków. W ciągu 1936 roku odbył pięć zebrań⁵⁰.

W ciągu 1937 roku nastąpił dalszy rozwój organizacyjny SN w okręgu białostockim. Według ocen administracji państwowej liczba członków SN w połowie 1937 roku wynosiła: w mieście i powiecie Białystok – 2,3 tys., w powiecie Bielsk Podlaski – 1634, w powiecie Grodno – 700, w powiecie Suwałki – 840, w pozostałych powiatach – łącznie 700. Łącznie więc w okręgu białostockim SN posiadało w owym czasie około 6,2 tys. członków⁵¹. Było więc najsilniejszym stronnictwem na tym obszarze pod względem stanu organizacyjnego i zasięgu wpływów. Szczególnie dużą aktywność przejawiały instancje i organizacje SN w mieście i powiecie Białystok oraz w zachodniej części powiatu Bielsk Podlaski. Natomiast bardzo nikłą działalność przejawiały powiatowe organizacje SN w Grodnie, Wołkowysku i Sokółce.

7 listopada 1937 roku odbył się w Białymstoku doroczny statutowy zjazd powiatowy SN. Uczestniczyło w nim 60 delegatów. Natomiast zjazd okręgowy w Białymstoku odbył się 9 grudnia tegoż roku z udziałem 15 delegatów⁵².

Brak jest danych o odbyciu statutowych zjazdów w pozostałych powiatach. Odbywały się natomiast zebrania kół SN, często otwarte, z dużą niekiedy frekwencją.

Wystąpienia antysemickie w powiatach: Bielsk Podlaski i Wysokie Mazowieckie stały się podstawą do zawieszenia działalności SN na tym obszarze na okres dwóch miesięcy. Decyzje w tej sprawie podjęli starostowie powiatowi⁵³.

W ciągu 1937 roku podejmowano dalsze działania nad rozwojem ZZ „Praca Polska”. Uzyskano nawet pewne rezultaty. Pracę na tym odcinku prowadził Marian Czernik z Białegostoku. W rezultacie jego wysiłków zorganizowano oddziały branżowych związków zawodowych „Praca Polska”: włókniarzy w Białymstoku oraz robotników rolnych i kolejowych w Wasilkowie. Były to jednak oddziały liczące niewielu członków i stosunkowo mało aktywne. Zamarła natomiast działalność ZZ Dozorców Domowych w Grodnie. Nadal aktywną działalność przejawiał Związek Zawodowy Włókniarzy w Wasilkowie⁵⁴.

Z dniem 1 kwietnia 1938 roku został zlikwidowany łomżyński okręg SN. Było to związane z planowaną korektą podziału administracyjnego kraju. Powiat szczuczyński został przydzielony do okręgu białostockiego⁵⁵, który w ten sposób został znacznie wzmocniony. Od 1 kwietnia 1938 roku aż do września 1939 roku w skład białostockiego okręgu SN wchodził Białystok oraz powiaty: białostocki, bielsko-podlaski, szczuczyński, augustowski, suwalski, grodzieński i wołkowyski. Pozostałe powiaty województwa białostockiego należały do warszawskiego okręgu SN.

W ciągu 1938 roku funkcjonował nadal Zarząd Okręgu SN w Białymstoku na czele z ks. Janem Ostrowskim oraz Sekretariat Okręgowy, którego kierownictwo od sierpnia 1938 roku objął Bolesław Milicki⁵⁶. 6 marca 1938 roku został zorganizowany Zarząd Powiatowy w Sokółce⁵⁷, dotąd bowiem organizacje SN na terenie tego powiatu podlegały Zarządowi Powiatowemu w Grodnie.

Na początku 1938 roku powstał konflikt między Zarządem Okręgowym SN w Białymstoku a Zarządem Powiatowym w Bielsku Podlaskim. Nie są znane przyczyny tego konfliktu. 7 kwietnia 1938 roku Zarząd Okręgowy podjął decyzję o rozwiązaniu Zarządu Powiatowego i podporządkowaniu kół SN na terenie powiatu bezpośrednio Zarządowi Okręgu⁵⁸. Nowy Zarząd Powiatowy został powołany dopiero 24 lipca 1938 roku. Prezesem Zarządu został Michał Mierzwiński. Został powołany również Sekretariat Powiatowy, którego kierownikiem był Wacław Ostasiewicz⁵⁹. Dotychczasowy prezes Zarządu Powiatowego ks. Jan Duda-Dziewierz nadal pozostał aktywnym działaczem SN. Występował publicznie jako czołowy mówca na wiecach i zebraniach na terenie powiatu. Tak na przykład 29 września 1938 roku przemawiał na zebraniu SN w Siemiatyczach, które zgromadziło około 2,5 tysiąca osób, a 4 października 1938 roku na podobnym zebraniu w Boćkach z udziałem 900 słuchaczy⁶⁰.

Pierwsza połowa 1939 roku charakteryzowała się stosunkowo dużą aktywnością SN, przede wszystkim w Białymstoku i w powiecie białostockim.

15 stycznia 1939 roku odbyło się w Wasilkowie zebranie członków i sympatyków SN, które zgromadziło około 400 osób. 22 stycznia tegoż roku odbył się okręgowy zjazd wiejskich działaczy SN z udziałem około 300 osób. Przemawiali na nim m.in. W. Staniszkis i Jan Matłachowski, członkowie Zarządu Głównego SN⁶¹.

5 lutego 1939 roku odbyło się walne zebranie koła grodzkiego SN, na którym dokonano wyboru statutowych władz koła. W skład Zarządu weszli: prezes – Kazimierz Kornacki, sekretarz – Bolesław Milicki i członek – Czesław Serwatko. Nowe władze wybrała również powiatowa organizacja SN w Białymstoku. 19 marca 1939 roku odbyło się posiedzenie Rady Powiatowej SN z udziałem delegatów z 28 kół i obwodów. Wybrano nowy Zarząd Powiatowy w składzie: prezes – Bronisław Horodko, wiceprezes – Antoni Zieliński, sekretarz – Bolesław Milicki, skarbnik – Józef Poznański i członek – Franciszek Łuczycki. Również Rada Okręgowa SN w Białymstoku dokonała wyboru nowego Zarządu. W posiedzeniu rady, które odbyło się 5 czerwca 1939 roku wziął udział prezes Zarządu Głównego SN, Jan Bielecki. Prezesem został nadal Jan Ostrowski. Spośród pozostałych członków Zarządu cztery osoby reprezentowały powiatową organizację SN w Białymstoku, dwie – Wołkowysk, jedna – Grodno, jedna – Augustów i jedna – Suwałki⁶². W czerwcu 1939 roku przystąpiono do organizacji dzielnicowych kół SN w Białymstoku. Jako pierwsze powstało koło na Antoniuku⁶³.

W związku z wyborami do rad miejskich, które odbyły się w 1939 roku w poszczególnych powiatach województwa białostockiego, zostały zorganizowane tzw. kursy samorządowe przeznaczone dla aktywu SN oraz kandydatów na radnych z ramienia stronnictwa. Zajęcia organizowali instruktorzy SN, ale wykładawcami byli czołowi przywódcy SN w skali kraju, jak K. Wierczak i W. Staniszkis. Wyniki wyborów ogólnie nie przyniosły sukcesu SN.

W Białymstoku SN zdobyło pięć mandatów radnych, tracąc jeden w porównaniu z wyborami w 1934 roku. Sanacja zdobyła 21 mandatów, tracąc dwa. Duży sukces odniosło PPS, zdobywając sześć mandatów (o pięć mniej niż w 1934 roku). W Grodnie endecja i sanacja tworzyły blok skierowany przeciwko lewicy oraz ugrupowaniom żydowskim. Blok ten jednak poniósł duże straty w porównaniu z 1934 rokiem. Zdobył on zaledwie 15 mandatów, podczas gdy PPS – 14. Polska i żydowska lewica zdobyły większość mandatów w Radzie Miejskiej (23 mandaty na ogólną liczbę 41 radnych). W Augustowie SN zdobyło trzy mandaty, podczas gdy OZN i PPS po siedem mandatów. W Wołkowysku SN w ogóle nie zgłosiło swych kandydatów do składu Rady Miejskiej. W Suwałkach zgłoszona została lista ChD reprezentująca zwolenników zarówno SN, jak i nie istniejącej już na tym obszarze chadecji. Lista ta zdobyła osiem mandatów na ogólną liczbę 24 radnych. W Bielsku Podlaskim endecja tworzyła łącznie z sanacją blok skierowany przeciwko lewicy oraz ugrupowaniom żydowskim. Blok zdobył siedem mandatów radnych, podczas gdy PPS – cztery. W Łapach blok SN i OZN zdobył dziewięć mandatów radnych, podczas gdy PPS – trzy⁶⁴.

Wyniki wyborów do rad miejskich w 1939 roku nie odzwierciedlały w pełni faktycznego układu sił politycznych w tej części województwa. Wybory te nie były bowiem w pełni demokratyczne. Stworzono wprawdzie możliwość uczestniczenia w nich również i opozycji, jednak machinacje wyborcze administracji spowodowały, że wyniki te tylko częściowo wykazywały rozmiar wpływów poszczególnych sił politycznych.

W ciągu I połowy 1939 roku można było zaobserwować dużą aktywność SN w Białymstoku oraz w powiecie białostockim, a także w zachodniej i południowej części powiatu Bielsk Podlaski. Znacznie słabiej przedstawiała się działalność SN w powiatach: Augustów i Suwałki, a jeszcze słabiej w powiatach – Sokółka, Grodno i Wołkowysk.

Według ocen wojewody białostockiego, stan organizacyjny SN na dzień 1 kwietnia 1939 roku we wschodniej części województwa przedstawiał się następująco: w Białymstoku SN posiadało jedno koło grodzkie liczące około 500 członków, w powiecie białostockim były 43 koła oraz 3 tys. członków, w powiecie Grodno siedem kół i 550 członków, w powiecie Sokółka – 17 kół i 300 członków, w powiecie Wołkowysk – 23 koła i 300 członków, w powiecie Suwałki – 23 koła i 1250 członków oraz w powiecie Augustów – 34 koła i 1,5 tys. członków, w powiecie Bielsk Podlaski – 117 kół i 3,5 tys. członków. Łącznie w tej części województwa SN liczyło 262 koła, skupiające około 11 tys. członków⁶⁵. Wydaje się, że liczby te są znacznie zawyżone. Jednakże nie ulega wątpliwości, że SN w owym czasie było najsilniejszym i najlepiej zorganizowanym ugrupowaniem politycznym w tej części województwa. Posiadało wpływy w środowisku młodzieżowym, szczególnie wśród katolickich stowarzyszeń młodzieży. Sympatyzowało z ruchem narodowym wielu księży rzymskokatolickich, a niektórzy z nich piastowali poważne funkcje w stronnictwie, jak ks. Jan Ostrowski ze Złotorii, prezes Zarządu Okręgu, ks. Jan Duda-Dziewierz ze Strabli, prezes Zarządu Powiatowego SN w Bielsku Podlaskim do 1938 roku, ks. Wincenty Burak ze Mścibowa, prezes Zarządu Powiatowego SN w Wołkowysku i inni. Natomiast rządzący Obóz Zjednoczenia Narodowego na tym obszarze posiadał 104 koła i 7070 członków⁶⁶.

Oczywiście podany układ sił różnie przedstawiał się w różnych powiatach i różnych środowiskach.

SN działało wyłącznie w środowisku polskim. Posiadało znaczne wpływy w Białymstoku oraz powiatach: białostockim i bielsko-podlaskim. Wykazywało duże tendencje rozwojowe w powiatach: Sokółka, Augustów i Suwałki. Natomiast w powiatach: Grodno i Wołkowysk organizacje SN były słabe i mało aktywne

Dalszy rozwój organizacyjny SN przerwała klęska wrześniowa państwa polskiego.

7. Zakończenie

Wschodnia część województwa białostockiego należała do tych obszarów Polski, w których aż do połowy lat trzydziestych ruch narodowo-demokratyczny miał ograniczony zasięg wpływów, nie wydał działaczy w skali kraju i nie rozwinął szerszej i bardziej intensywnej działalności organizacyjnej. Jednakże po wyborach do Sejmu w 1935 roku, zbojkotowanych przez całą opozycję, w tym również SN, ruch narodowo-demokratyczny przystąpił do tworzenia silnych i trwałych struktur organizacyjnych, pobudzonych do działania przez etatowy aparat instruktorski. Uży-

skął znaczne sukcesy w tej dziedzinie. W północnej i zachodniej części powiatu Białystok oraz w zachodniej i południowej części powiatu Bielsk Podlaski powstała stosunkowo gęsta sieć kół SN.

Mniejsze sukcesy odnotowano na terenie powiatów: Augustów, Suwałki i Sokółka. Ale i tu ukształtowały się instancje powiatowe stronnictwa oraz powstała sieć kół terenowych. Rozbudowa ta następowała przede wszystkim w środowisku wiejskim. W środowisku tym ugrupowania prorządowe nie znalazły uznania, a struktury organizacyjne przez nie stworzone miały charakter nietrwały, a ponadto niejako formalny. Ruch ludowy po kilku rozłamach przeprowadzonych przez zwolenników współpracy z rządem tracił wpływy na tym obszarze. Rozpadowi uległ wpływowy niegdyś w tej części województwa ruch chrześcijańsko-demokratyczny. Wpływy te wykorzystał ruch narodowo-demokratyczny, a wielu księży rzymskokatolickich, związanych uprzednio z chadecją, udzieliło mu poparcia lub związało się z nim organizacyjnie.

Natomiast w tej części województwa, którą zamieszkiwali w zwartej masie Białorusini (powiaty: Grodno i Wołkowysk oraz wschodnie części powiatów białostockiego i bielsko-podlaskiego) baza społeczna endecji była węższa. Ograniczała się bowiem wyłącznie do ludności polskiej.

Również w środowisku miejskim baza społeczna endecji była węższa niż w środowisku polskiej ludności wiejskiej. Miasta bowiem miały bardziej zróżnicowany skład narodowościowy. Znaczną część, a niekiedy absolutną większość jego mieszkańców stanowiła ludność żydowska. Wśród ludności polskiej w sferach urzędniczych duże wpływy posiadał obóz rządzący, a wśród robotników – PPS. Sytuacja ta ma odbicie w wynikach wyborów do rad miejskich w 1934 i 1939 roku, które wykazały ograniczony zasięg wpływów endecji w tym środowisku.

Ogólnie jednak od połowy lat trzydziestych następował wzrost znaczenia ruchu narodowo-demokratycznego we wschodniej części województwa. Nie bez znaczenia pozostawał również fakt, że ruch ten występował jako siła polityczna stosunkowo zwarta wewnętrznie. Wprawdzie w skali kraju istniał podział na „starych” i „młodych” i toczyła się walka frakcyjna, nie znajdujemy jednak śladów jej istnienia w województwie białostockim. Obie okręgowe organizacje SN: łomżyńska i białostocka przyjęły taktykę skrzydła „młodych” i realizowały ją w praktyce. Oblicze ideowe obu organizacji kształtowali tacy ludzie, jak K. Wierczak, W. Staniszkis i Z. Berezowski, którzy w tym czasie nie kształtowali już wprawdzie oblicza ideowego ruchu, ale współdziałali z „młodymi”. Rozłam w szeregach SN i powstanie ONR nie odegrały większej roli w dziejach białostockiej organizacji SN. ONR nie zdobył tu większych wpływów. Takiej zwartości ideowej oraz organizacyjnej nie posiadały na obszarze województwa inne partie polityczne: SL, PPS, ani tym bardziej obóz rządowy.

Rozwój SN na tym obszarze został przerwany w wyniku agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 roku.

PRZYPISY

1. „Dzieje Najnowsze” 1969, nr 1, s. 47-62.
2. Do ważniejszych należą prace J. J. Tereja: *Idee, mity i realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971 oraz *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami Narodowej Demokracji*, Warszawa 1979, a także R. Wapińskiego: *Narodowa Demokracja 1893-1939*, Ossolineum, Wrocław 1980.
3. Dzieje Narodowej Demokracji w regionie łomżyńskim przedstawiłem w dwóch pracach: *Obóz narodowy w okręgu łomżyńskim w latach 1918-1928*, „Studia Łomżyńskie”, t. II, Warszawa 1989, s. 93-108 oraz *Obóz narodowy w okręgu łomżyńskim w latach 1928-1939*, ibidem, t. III, Warszawa 1991, s. 33-50.
4. *Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego*, Warszawa 1921, GUS, s. 15.
5. Ibidem, s. 58-59.
6. „Nowe Życie”, nr 18 z 14 VIII 1921; nr 32 z 14 VIII 1921 oraz nr 34 z 28 VIII 1921 roku.
7. „Kurier Białostocki”, numery z 21 X 1921 oraz 23 XI 1921 r.
8. Ibidem, nr 79 z 20 XII 1921 r. oraz „Nowe Życie”, nr 51 z 25 XII 1921 r.
9. „Nowe Życie”, nr 12 z 19 III 1922 r.
10. Ibidem, nr 27 z 9 VII 1922 r. oraz „Gazeta Łomżyńska”, nr 26 z 8 VII 1922 r.
11. *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 r.*, Warszawa 1926, s. 19-20.
12. Szkic biograficzny Z. Kadłubowskiego można znaleźć w publikacji *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927* (pod redakcją H. Mościckiego i W. Dzwonkowskiego), Warszawa 1928.
13. J. Jankowski wszedł do Sejmu w 1924 po rezygnacji z mandatu poselskiego K. Lutostańskiego. Życiorys J. Jankowskiego w *Parlament Rzeczypospolitej...*, s. 89.
14. Życiorys M. Arcichowskiego, ibidem, s. 80.
15. APB, Prokurator Sądu Okręgowego w Białymstoku, sygn. 115, s. 96-97, 149-150.
16. „Nowe Życie”, nr 143, 14 XII 1927 r.
17. „Życie i Praca”, nr 42, 16 X 1927 r.
18. „Nowe Życie”, nr 119, 16 X 1927 r.
19. Ibidem, nr 117, 12 X 1927 r.
20. „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku”, t. I, Białystok 1968, s. 394-395.
21. „Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny”, Białystok 1965, s. 327-329.
22. *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 r.*, Warszawa 1930, GUS, s. 5-6.
23. APB, UWB, sygn. 46, k. 158-159.
24. Ibidem, sygn. 48, k. 157.
25. Ibidem, sygn. 48, k. 28-29.
26. Ibidem, sygn. 57, k. 5, 101, 131, 160.
27. Ibidem, sygn. 57, k. 131, 150, 182; sygn. 56, k. 7.
28. *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 r.*, Warszawa 1935, s. 4.
29. APB, UWB, sygn. 56, k. 191.
30. Ibidem, sygn. 59, k. 143, 157, 174.
31. Ibidem, sygn. 59, k. 157, 194.
32. Ibidem, sygn. 59, k. 213.
33. Ibidem, sygn. 64, k. 23, 112, 124, 139.
34. Ibidem, sygn. 64, k. 64.
35. Ibidem, sygn. 64, k. 154, 173-175.
36. „Dziennik Białostocki”, 13 V 1933 r.
37. APB, UWB, sygn. 70, k. 225.
38. Ibidem, sygn. 70, k. 62, 89, 114, 173, 193, 208.
39. Ibidem, sygn. 76, k. 26; sygn. 79, k. 8, 30, 84.
40. Ibidem, sygn. 79, k. 195.
41. Jan Ostrowski (1892-1948) ur. w Kutnie, seminarium duchowne ukończył w 1918 roku, od 1925 roku pracował na terenie diecezji łomżyńskiej. W latach 1927-1928 był działaczem cha-

deckim w Suwałkach. Od 1930 roku związał się ideowo z endecją. Od 1931 roku pełnił funkcję proboszcza w Złotorii. W 1939 roku opuścił teren województwa białostockiego. Źródło – notka biograficzna Krzysztofa Bondaryka, maszynopis w posiadaniu autora.

42. APB, UWB, sygn. 82, k. 15 i 48.
43. Ibidem, sygn. 85, k. 32, 74 i 108.
44. Ibidem, sygn. 82, k. 27.
45. Ibidem, sygn. 82, k. 48, 98.
46. Ibidem, sygn. 91, k. 4, 64.
47. J. J. Terej, *Rzeczywistość i polityka*, Warszawa 1971, s. 83.
48. APB, UWB, sygn. 91, kolejne sprawozdania sytuacyjne wojewody za 1936 rok.
49. Ibidem, sygn. 91, k. 133.
50. Patrz przypis 48.
51. J. J. Terej, *op. cit.*, s. 91.
52. APB, UWB, sygn. 97, k. 135, 147.
53. Ibidem, sygn. 99, k. 147-148, 197; „Sprawa Katolicka”, nr 46, 14 XII 1937 r.
54. APB, UWB, sygn. 99, kolejne sytuacyjne sprawozdania wojewody białostockiego.
55. Ibidem, sygn. 100, k. 48.
56. Ibidem, sygn. 100, k. 83.
57. Ibidem, sygn. 100, k. 34.
58. Ibidem, sygn. 100, k. 58-59.
59. Ibidem, sygn. 100, k. 84.
60. Ibidem, sygn. 100, k. 109, 127.
61. Ibidem, sygn. 107, k. 6.
62. Ibidem, sygn. 107, k. 23, 40, 74.
63. Ibidem, sygn. 107, k. 74.
64. „Robotnik Białostocki”, nr 136 z 16 V 1939 r., nr 137 z 17 V 1939 r., nr 140 z 20 V 1939.
65. APB, UWB, sygn. 121, s. 78.
66. Ibidem, sygn. 121, k. 76.